АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

ПАХНІН Микола Леонідович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології ННІ №5 ХНУВС
https://orcid.org/0000-0002-9236-9723
ВАПСВА Юрій Альфонсасович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІ №5 ХНУВС
ORCID: 0000-0002-6873-484X
НАУМОВА Анна Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІ №5 ХНУВС
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4273-8068
УДК 343.85
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.10

Однією з ключових загроз національній безпеці у воєнний період є корупція, яка в Україні набула масового, латентного характеру, а процес її подолання буде довготривалим. У зв'язку із тим, що корупцією пронизано всі сфери життя суспільства, вона гальмує процес європейської та світової інтеграції України. Незважаючи на те, що розроблено і впроваджено в правозастосовну практику низку заходів антикорупційного характеру, є організаційний механізм боротьби з корупцією, Україна, за даними Transparency International, посідає 105 місце з 180 країн у рейтингу сприйняття корупції за 2024 рік. Окрім того, гучні кримінальні провадження відносно корупціонерів свідчать про недостатню ефективність запроваджених механізмів протидії корупції, а тому пошук нових можливих варіантів та ефективних способів протидії корупції належить до пріоритетних напрямків у вітчизняній юриспруденції.

Протидія корупції – це безперервний процес, який потребує не лише якісного та ефективного виконання поточних антикорупційних заходів, а також їх подальшого ретельного вдосконалення. Для здійснення ефективної протидії з корупцією запропоновано здійснення низки заходів організаційного, політично-правового характеру.

Ключові слова: корупція, детермінанти корупції, корупційні правопорушення, корупція у військово-службовій сфері.

Постановка проблеми

Корупція та корупційна злочинність нині ставляться до істотних загроз національній безпеки України. Ця обставина знайшла своє закріплення в п.24 та 46 Стратегії національної безпеки України. Захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, – одне із пріоритетів забезпечення національної безпеки [1].

Незважаючи на те, що розроблено і впроваджено в правозастосовну практику низку заходів антикорупційного характеру, є організаційний механізм боротьби з корупцією, Україна, за даними Transparency International, посідає 105 місце з 180 країн у рейтингу сприйняття корупції за 2024 рік [2]. Окрім того, гучні кримінальні провадження відносно корупціонерів з Одеської митниці, у яких виявлено сотні контейнерів з товаром, скритих від розмитнення, і навіть вертоліт; ексголови Державної продовольчо-зернової корпорації України, який підозрюється у завданні шкоди понад 60 млн. доларів США.; ексголови Фонду державного майна України, який зі співучасниками завдав шкоди більше ніж 500 млн. грн., вимиваючи кошти з Одеського припортового заводу; привласнення коштів, виділених на харчування військовослужбовців Збройних сил України на суму

понад 4,6 млн грн. – свідчать про недостатню ефективність запроваджених механізмів протидії корупції, а тому пошук нових можливих варіантів та ефективних способів протидії корупції належить до пріоритетних напрямків у вітчизняній юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні засади подолання корупції свого часу вивчали Л. Андрущенко, К. Бабенко, Н. Діденко, Ю. Дмитрієв, С. Дрьомов, Д. Калмиков, Ю. Кальниш, М. Кондрашова, С. Лазаренко, В. Мазярчук, А. Мельниченко, Т. Мельниченко, А. Михненко, А. Мудров, Є. Невмержицький, В. Нонік, О. Пархоменко-Куцевіл, В. Плекан, С. Пясецька-Устич, О. Руснак, Д. Сінченко, О. Скочиляс-Павлів, О. Сорока, В. Тімашов, І. Федько, М. Хавронюк, Г. Шведова, І. Яцків та інші. Проблеми запобігання корупції в секторі безпеки й оборони привертали увагу Є. Пащенко та М. Чалого, які вважають, що правові інструменти ефективної протидії корупції є складними правовими інститутами, які мають різну юридичну природу, різний управлінський характер, організаційні риси, форми фактичної реалізації. Вони регламентовані на законодавчому рівні не системно і часто абстрактно, а тому потребують удосконалення [3, с. 135]. Н. Христинченко, М. Зайцев та інші автори простежили системний зв'язок між вихованням інтолерантності до корупції як елемента підготовки до військової служби і наявним рівнем корупційних ризиків у секторі оборони [4]. Актуальність питань, пов'язаних із запобіганням та протидією корупції в умовах режиму воєнного стану, обумовлюють потребу в подальших наукових дослідженнях.

Мета статті – удосконалення заходів протидії корупції в умовах режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу

У кримінологічному розумінні корупційна злочинність – це антисоціальне, суспільно небезпечне явище, що загрожує національній безпеці, що становить цілісну сукупність кримінальних правопорушень, які вчиняються службовими та посадовими особами з використанням ними свого службового становища, наявних у них посадових повноважень, всупереч законним інтересам громадян, суспільства, держави, організаціях, для особистого збагачення чи інших особистих, вузькогрупових і корпоративних цілях. Корупційна злочинність детермінується великою кількістю факторів, які є специфічними. Серед них можна окреслити наступні:

1) соціально-економічних детермінанти корупційної злочинності, до якої відносять значну частку тіньової; криміналізацію економічних процесів у державі; відтік кваліфікованих фахівців із різних сфер у зв'язку із воєнним станом; бюрократична корупція, яка пов'язана з незаконною взаємодією між бюрократами та керівниками підприємств [5];

2) політичні детермінанти, які насамперед пов'язані із воєнним станом, який є «імунітетом» значної кількості службових та посадових осіб від кримінального, адміністративного чи іншого правового переслідування у разі скоєння ними правопорушень у майновій сфері, зокрема – правопорушень корупційної спрямованості;

3) детермінанти правого характеру, які пов'язані з наявністю прогалин і недосконалістю чинного законодавства;

4) нераціональні організаційно-управлінські рішення, які сприяють нераціональному підбору кадрів (за ознакою сімейності, дружби тощо), що призводить до прогалин у професійній підготовці співробітників контролюючих, наглядових та правоохоронних органів;

5) психологічні фактори, які сприяють до зросту правового нігілізму, особливо стосовно невиконання законів посадовими особами тих органів, на які покладено здійснення контроль за дотриманням вимог законодавства.

Слід зазначити, що за час повномасштабної війни Україна здійснила ряд реформ:

1) у НАЗК змінилися правила виявлення конфлікту інтересів у народних де-

путатів; з'явилася автоматична система перевірки необхідної для цього інформації в державних реєстрах;

2) покращилася оцінка України щодо розробки більш детального регулювання кар'єрного просування прокурорів на базі об'єктивних критеріїв;

3) відстежуються доходи народних депутатів завдяки тому, що Національний банк України зробив обов'язковим для банків надання номерів рахунків осіб, щодо яких НАБУ запитує таку інформацію і т. ін.

Водночас, наявність корупціогенних факторів, низька якість нормативно-правових актів, а також наявність у них ряду положень, які окремо чи в поєднанні з іншими положеннями сприяють вчиненню корупційних правопорушень – однією із основних причин існування переважної більшості корупційних практик, що завдають найбільшої шкоди державі та суспільству. Про це йдеться у затвердженій Урядом 4 березня 2023 року Державній антикорупційній програмі, проєкт якої розроблявся НАЗК. Як зазначено у ДАП, загальна низька якість нормативно-правових актів зумовлена передусім відсутністю закріплення на законодавчому рівні загальних засад та порядку здійснення нормотворчої діяльності в Україні, а також відсутністю законодавчо визначених правил подолання різних видів колізій та складних форм конкуренції правових норм. Суб'єкти нормотворчої діяльності не застосовують на практиці вироблені в провідних демократичних державах світу підходи щодо циклу формування, координації, моніторингу та оцінки публічної політики, недостатньо вивчають загальну ситуацію у відповідній сфері, неналежно проводять аналіз проблем у кожній такій сфері, не використовують інструменти юридичного прогнозування, нехтують розробкою науково обґрунтованих концепцій розвитку законодавства [6].

Не останню роль серед вказаних чинників відіграє і тривала військова агресія Російської Федерації. З одного боку, воєнний стан потребував швидкого та термінового забезпечення потреб оборони та безпеки держави, а з іншого, він створив додаткові корупційні ризики, такі, як недостатня конкуренція, непрозорий вибір постачальників, переплата за товари та послуги, низька якість продукції тощо.

Слід зазначити, що, на перший погляд обґрунтовані мотивації, як «таємність», «крайня необхідність та терміновість», на жаль, можуть сприяти поширенню корупційних проявів. Подібні мотиви іноді можуть бути справді виправданими, але спекуляція такими поняттями, зрештою, призводить до різкого зниження рівня прозорості процесів прийняття та виконання рішень, а разом з цим і рівня звітності. Більшість процедур оборонного замовлення здійснюється із порушенням принципів конкурентності, відкритості та прозорості, що зумовлює існування низки корупційних практик. Дійсно, військово-оборонна сфера є однією із найзакритіших державних інституцій. І хоча це цілком можна вважати обґрунтованим, враховуючи, які сьогодні завдання стоять перед військовою організацією, але, з іншого боку, це створює сприятливе середовище для масового свавілля та корупції. Таким чином, до грифу секретності дуже часто вдаються, коли йдеться нібито про захист інтересів національної безпеки, але надмірне застосування такого мотиву різко звужує можливості для нагляду та інших видів громадського контролю у вказаній сфері. Коли йдеться, наприклад, про військові закупівлі, посилання на секретність значно обмежує коло потенційних постачальників, які хотіли б взяти участь у відповідному тендері, а іноді навіть призводить до того, що закупівля здійснюється в єдиного джерела. Це не тільки суперечить законам чесної конкуренції, але, як свідчать матеріали практики, подібні схеми створюються та підтримуються з метою сприяння корупційним діям. Так, за даними українських журналістів, які розслідували гучні корупційні скандали при закупівлях для армії останніх років, вони пов'язані саме із високим рівнем таємності в цій сфері. Як свідчать опитування експертів, для того щоб підвищити рівень запобігання корупційним ризикам у секторі оборони, в Україні потрібно знизити рівень секретності оборонних закупівель та посилити демократичний цивільний

контроль за Збройними Силами України. Для цього можна використати досвід США, у яких оборонні бюджети й оборонні закупівлі практично повністю відкриті, окрім деяких закупівель для потреб розвідки й Сил спеціальних операцій. Навіть коли йдеться про фінансування нових розробок – частина інформації публічна, а боротьба за контракти – конкурентна [7]. Окрім того, як свідчать практичні матеріали, посилаючись на «крайню необхідність» та «терміновість» забезпечення окремих оперативних та інших оборонних потреб, дозволяє застосовувати спрощені процедури закупівлі необхідного майна та обладнання або навіть здійснювати закупівлі в обхід існуючих правил, наприклад, без проведення відкритих тендерів, тобто з порушенням основних принципів конкурентності, відкритості та прозорості. У результаті таких дій ціна державного контракту штучно збільшувалась, а постачання продукції було фіктивним або із підміною на аналог нижчої якості, або вживаною технікою.

Незважаючи на прийняті Закони України «Про оборонні закупівлі», «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», які покликані забезпечити принципи конкурентності, запобігання корупції, відкритості і прозорості під час витрат бюджетних коштів, перебудувати та сприяти розвитку інституційної спроможності оборонно-промислового комплексу, корупційні прояви у сфері оборони і досі мають місце. Так, Міністр оборони Рустем Умєров, призначений у 2024 р., заявив про виявлення порушень за результатами перевірки в Міністерстві оборони, яку він ініціював, коли замінив на посаді Олексія Резнікова, на понад 10 млрд гривень лише за 4 місяці, до яких відноситься і закупівля заступником ексміністра оборони Шаповалова на мільярди гривень “бракованих” бронежилетів і зимових курток для військовослужбовців, і неправомірні дії сім’ї Гринкевичів, які оббирали ЗСУ на підрядах [8].

Слід зазначити, що корупційні схеми, що виникають в оборонній сфері постійно стають предметом аналітичних досліджень [9], а також простежуються під час розслідувань, які проводить Національне антикорупційне бюро [10, 11]. На жаль, за помилки й зловживання керівників платять звичайні військові, які ведуть бої без належної амуніції, харчуються за завищеними цінами, залишаються без необхідного обладнання, що деморалізує армію.

Повоєнна статистика призначення покарань за вчинення корупційних злочинів показує системність та поглиблення проблеми. Як свідчать матеріали правової статистики, обвинувачені за зловживання влади або службового становища в більшості ситуацій (63%) не зазнають реального відбування покарання. В останньому звіті з моніторингу ВАКС у Transparency International Ukraine встановили, що лише торік 21% осіб, які були обвинуваченими в справах НАБУ та САП, звільнили від кримінальної відповідальності або покарання через закінчення строків давності [12].

Окрім того, насторожує велика кількість випадків призначення засудженим за ст. 368 КК основного покарання у виді штрафу. Так, за даними Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення НАЗК, 6 877 вироків було винесено корупціонерам від початку повномасштабної війни, що на багато менше ніж за період до війни. У 98% випадків у 2024 році злочинцям присудили штраф — це 1 714 вироків, а лише 1.5% засуджених отримали покарання у вигляді позбавлення волі — це 27 вироків [13].

Суперечливість такого підходу полягає в тому, що злочин, за який застосовується цей вид покарання, по своїй суті є «торгівлею» можливостями, що дає особі статус службової. Відповідно, застосування до таких осіб покарання у виді штрафу може створювати в їхніх очах та в очах громадськості враження, ніби антикорупційна політика держави щодо одержувачів неправомірної вигоди також полягає в «торгівлі» з ними за принципом «фізична свобода в обмін на гроші до державного бюджету».

Аналіз чинного законодавства з питань оборонного замовлення свідчить про те, що законодавство має прогалини, які

сприяють корупційним проявам у сфері оборони. Слід зауважити, що в розділі 10 Закону України «Про оборонні закупівлі» передбачені підстави відповідальності за порушення законодавства про оборонне замовлення. Вона повинна наставати згідно із законом, при цьому відсутні відсильні норми щодо кримінальної відповідальності за порушення положень вказаного закону [14]. Вищевказане свідчить про відсутність у чинному законодавстві дієвого механізму юридичної відповідальності за зловживання військових службових осіб владою або службовим становищем при виконанні державного оборонного замовлення.

Висновки

Усунення корупційних проявів та раціональне використання державних ресурсів, особливо після повномасштабного вторгнення російської армії на територію України має важливе значення. Протидія корупції — це безперервний процес, який потребує не лише якісного та ефективного виконання поточних антикорупційних заходів, а також їх подальшого ретельного вдосконалення. Вважаємо, що для здійснення ефективної протидії з корупцією потрібно здійснити низку заходів:

1) організаційного характеру, які передбачатимуть розширення можливостей громадського контролю над діяльністю органів влади, створення в цих органах незалежних структур колегіального типу з повноваженнями щодо вирішення кадрових питань,

2) політично-правових, які полягають: у виявленні корупційних схем та механізмів, що тягнуть за собою корупційні прояви у військово-службовій сфері та на основі їх аналізу виробити нові дієві антикорупційні механізми держоборонзамовлення, держзакупівель; збільшенні ефективності перевірочних заходів, спрямованих на виявлення порушень антикорупційного законодавства; підвищенні ефективності механізму правового регулювання з використанням засобів кримінального права шляхом удосконалення нормативної бази щодо відповідальності посадових осіб, винуватих у вчиненні корупційних правопорушень у військово-службовій сфері шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України:

– доповнити ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» ч. 4 та викласти його в наступній редакції: «діяння, передбачене частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті вчинені в умовах воєнного стану або надзвичайного стану, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцять років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років, з конфіскацією майна;

– доповнити ст. 369-2 «Зловживання впливом» ч. 4 та викласти його в наступній редакції: «діяння, передбачене частиною третьою цієї статті вчинені в умовах воєнного стану або надзвичайного стану, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років, з конфіскацією майна.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

2. Антикорупція на паузі. Україна в індексі сприйняття корупції – 2024. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/

3. Яйця за 17 гривень і не тільки: ДБР затримала злочинців, які наживались на харчах для армії. Укринформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3664143-ajca-za-17-griven-i-ne-tilki-dbr-zatrimala-zlocinciv-aki-nazivalis-na-harcah-dla-armii.html

4. Пащенко Є. М., Чалий М. Г. Правові інструменти протидії корупції у секторі безпеки і оборони України: сутність і особливості. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернандського. 2022. № 5. С. 132–136

5. Jiménez A. E-procurement and firm corruption to secure public contracts: The moderating role of governance institutions

and supranational support / A. Jiménez, Ju. Hanoteau, R. Barkemeyer. // Journal of Business Research. 2022. Vol. 149. P. 640–650.

6. Мамченко Н. Причиною існування більшості корупційних практик є низька якість нормативно-правових актів, ДАП. // Судово юридична газета. //Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/264759-prichinoy-bolshinstva-korruptsionnykh-praktik-yavlyaetsya-nizkoe-kachestvo-normativno-pravovykh-aktov-gap

7. UNCLASSIFIED. Army Budget Estimates FY 2023 . Procurement. URL: https://www.asafm.army.mil/Portals/72/Documents/BudgetMaterial/2023/ Base%20Budget/Procurement/AMMO_ARMY.pdf

8. У ЗСУ вкрали 10 мільярдів: новий скандал у Міноборони – Умєров зробив заяву . TSN // **URL :** Що відомо про новий скандал у Міноборони — Умєров зробив заяву – відео — Ексклюзив ТСН

9. Збитки через корупцію в ОПК — понад 1 млрд грн. URL:https://nabu.gov.ua/novyny/zbytky-cherez-korupciyu-v-opk-ponad-1-mlrd-grn-artem-sytnyk

10. Справу розтрати коштів ЗСУ під час закупівлі двигунів на Львівському бронетанковому заводі скеровано до суду URL:: https://nabu.gov.ua/novyny/spravu-roztraty-koshtiv-zsu-pid-chas-zakupivli-dvyguniv-na-lvivskomu-bronetankovomu-zavodi

11. Розтрата 13 млн грн ДП «Авіакон»: матеріали відкрито. URL: https://nabu.gov.ua/novyny/roztrata-13-mln-grn-dp-aviakon-materialy-vidkryto)

12. Строки давності: що забуто, те не засуджено. URL: https://ti-ukraine.org/news/stroky-davnosti-shho-zabuto-te-ne-zasudzheno/

13. 6,8 тис. вироків корупціонерам було винесено за час великої війни. Опендатабот. URL: https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024

14. Про оборонні закупівлі: Закон України від 16.03.2024 № 3589-IX// База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text

Pakhnin Mykola
Doctor of Law, Associate Professor
Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
https://orcid.org/0000-0002-9236-9723
Vapsva Yurii
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6873-484X
Naumova Anna
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4273-8068
E-mail: naymova_anna@ukr.net

One of the key threats to national security during the war period is corruption, which has become widespread and latent in Ukraine, and the process of overcoming it will be long-term. Due to the fact that corruption has permeated all spheres of society, it slows down the process of Ukraine's European and global integration. Despite the fact that a number of anti-corruption measures have been developed and implemented in law enforcement practice, and there is an organizational mechanism for combating corruption, Ukraine, according to Transparency International, ranks 105th out of 180 countries in the corruption perception rating for 2024. In addition, high-profile criminal proceedings against corrupt officials indicate the insufficient effectiveness of the introduced mechanisms for combating corruption, and therefore the search for new possible options and effective ways to combat corruption is a priority in domestic jurisprudence.

Combating corruption is a continuous process that requires not only high-quality and effective implementation of current anti-corruption measures, but also their further careful improvement. We believe that in order

to effectively combat corruption, a number of measures need to be taken:

3) organizational, which will involve expanding the possibilities of public control over the activities of government bodies, creating independent collegial structures in these bodies with the authority to resolve personnel issues,

4) political and legal, which consist in: identifying corruption schemes and mechanisms that entail corruption in the military service sector and, based on their analysis, developing new effective anti-corruption mechanisms for state defense orders and public procurement; increasing the effectiveness of verification measures aimed at identifying violations of anti-corruption legislation; increasing the effectiveness of the legal regulation mechanism using criminal law means by improving the regulatory framework regarding the liability of officials guilty of committing corruption offenses in the military-service sector by amending the Criminal Code of Ukraine:

– supplement Article 368 "Acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official" Part 4 and set it out in the following wording: "the acts provided for in Parts One, Two, Three or Four of this Article committed under martial law or a state of emergency shall be punishable by imprisonment for a term of ten to fifteen years with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a term of 10 to 15 years, with confiscation of property.

– supplement Article 369-2 "Abuse of influence" Part 4 and to state it in the following wording: "acts provided for in part three of this article committed under martial law or a state of emergency are punishable by imprisonment for a term of ten to fifteen years with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a term of 10 to